

METODOLOGISK RETORIK I SURVEY PRAKSIS

et essay review af

Henning Olsen (2001): **Sprogforståelse og hukommelse i danske surveyundersøgelser**. København: SFI

af Ole Steen Kristensen, Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Survey er en almindelig forekommende undersøgelsestype, som vandt sin udbredelse især i 60'erne som svar på den stigende interesse for befolkningens holdninger og adfærd. Historisk ser vi den første survey i begyndelsen af 20'erne, hvor amerikanske socialforskere var interesserede i at undersøge, hvordan befolkningen reagerede på forbudet mod alkohol. De første undersøgelser af Thurstone m.fl. blev brugt som videnskabelige indlæg i debatten om alkoholforbudet. Karl Marx forsøgte ganske vist tidligere at anvende et spørgeskema dels til indsamling af oplysninger om arbejderklassens arbejdsvilkår, dels til bevidstgørelse af arbejderklassen om deres arbejdsvilkår. Efter nutidens standarder vil man dog næppe henregne dette skema til survey, idet Karl Marx primært anvendte åbne spørgsmål om relativt komplekse fænomener, mens survey overvejende anvender afgrænsede spørgsmål med lukkede svarmuligheder. Denne særlige stilart stiller store krav til forskerens sproglige formåen.

Om måleproblemer ved udspørgen af mennesker

I sin nye afhandling påpeger Henning Olsen, at forståelse af spørgsmålsformuleringer og genskabelse af information, foranlediget af spørgsmål, kan give anledning til alvorlige målefejl. Henning Olsen baserer primært sin afhandling på amerikansk kognitionsforskning og konstaterer, at den viden, der findes her, sjældent anvendes i danske surveys, hvilket medfører en lang række måleproblemer. Dette kan indebære, at forskeren giver et skævt billede af det fænomen, som studeres, og dette indtryk bekræftes ved læsning af utallige danske survey-undersøgelser. Dermed placerer Olsen sig i forlængelse af amerikansk forskning vedrørende kunsten at stille spørgsmål (jfr. Sudman & Bradburn: *Asking Questions*. San Francisco: 1982). Debatten pro et contra survey synes imidlertid at rumme et betydeligt større antal nuancer end debatten normalt viderebringer. Debatten om survey – og det strukturerede interview – trænger således til en revision, og Olsens nye afhandling er en glimrende anledning til denne revision.

Olsen opstiller en lang række hypoteser i sin afhandling, som primært testes dels ved tekstanalyse og laboratorieinterviews baseret på lingvistiske og hukommelsesteoretiske begreber og dels ved såkaldte split-sample survey om sprogsensitivitetens udbredelse. Laboratorieinterviewene er kvalitative forskningsinterviews med 32 informanter, som bliver bedt om at forklare deres svar i et spørgeskema, mens split-sample survey undersøgelsen er en survey under-

søgelse blandt et sample, der er delt i to, og som besvarer et spørgeskema, der emnemæssigt er ens, men sprogligt formuleret forskelligt. Lad os følge Olsens argument lidt i det følgende.

1.

Formuleringer af spørgsmål kan være spørgeskemaets skrøbeligste del. Det er et af udgangspunkterne for Olsens analyse. Den gængse måde at tackle problemet på – prøveundersøgelser – imødekommer ikke problemet, idet prøveundersøgelser ikke undersøger forskelle i opfattelsen af spørgsmål; forskelle, der er skabt af respondentens ord- og sprogforståelse. Alene forståelsen af ord i spørgsmål kan være en væsentlig fejlkilde i surveys, idet mennesker lægger flere betydninger i ord, end forskeren bryder sig om. Selv relativt enkle spørgsmål om afsluttet erhvervsuddannelse eller civilstand kan give anledning til forståelses- og/eller korttidshukommelsesproblemer hos respondenter, som kan have vanskeligheder med at forstå eller huske spørgsmålet og desuden have vanskeligheder med at bruge de afgrænsninger (f.eks. tidsgrænse), som spørgsmålet lægger op til, mens spørgsmål om f.eks. politik kan give anledning til en del fortolkning hos respondenter. Et spørgsmål om besøg hos lægen kan give anledning til en del målefejl, idet respondenter i sin besvarelse kun medregner lægebesøg ved sygdom og således ikke medregner et besøg hos lægen i forbindelse med graviditet (Olsen, 2001: 226). Olsen leverer i kapitel 7 et betydeligt antal eksempler af samme karakter. Tvetydige ord må følgelig reduceres, og der må stilles spørgsmål, der stiller få krav til korttidshukommelsen.

2.

Når der spørges til bestemte episoder, vil respondenter søge at *genskabe den information*, der spørges om. Dette kan medføre et betydeligt antal fejlkilder og et betydeligt antal strategier for at huske konkrete begivenheder og især antallet af samme begivenheder, f.eks. antallet af lægebesøg, antal gange, man har været sammen med egne børn eller deltagelse i politiske møder. I flere tilfælde konstateres det, at respondenter skifter svar undervejs. På et spørgsmål om lægebesøg svarer respondenter først, at denne ikke har været hos lægen, men ved nærmere udspørgen viser det sig, at svarpersonen faktisk har besøgt en ørelæge fem gange (2001: 297). Olsen viser med dette og mange andre eksempler i kapitel 8, at det lader sig gøre at anvende informationsfremmende interviewteknikker, der får afdækket forhold, som et enkelt spørgsmål i en survey ikke afdækker. At respondenter således ændrer svar som følge af en grundigere udspørgen er ikke usædvanligt. Hvis begivenhederne, der spørges til, er relativt sjældne, skaber svarpersonen nogle gange særlige episoder og tilføjer elementer, som aldrig har fundet sted. Omvendt, hyppige og ensartede begivenheder modvirker episodisk genskabelse. For at sikre en rimelig korrekt genskabelse bør surveyen anvende hukommelsesvink, datering af hændelser, dagbøger, og andre spørgetilpassende teknikker. Situationen er den, at respondenter ofte svarer på noget andet end det, der bliver spurgt om, eller glemmer begivenheder, som har betydning for svaret.

3.

Kontekst spiller en væsentlig rolle og kan forstyrre svarets korrekthed, idet svarpersonens baggrundsforståelse spiller en rolle i besvarelsen af spørgsmål. Et spørgsmål om deltagelse i politiske møder afføder et svar, der demonstrerer, at et politisk møde hos en og samme person forstås forskelligt: medlemskab af politisk parti, deltagelse i landsmøder, konferencer om politiske

emneområder og medlemskab af foreninger med politiske særinteresser (2001: 336-338). De mange betydninger af et relativt enkelt spørgsmål viser, hvorledes definitioner stammer fra den baggrundsforståelse, som personen har af det givne fænomen. Mange andre tilsvarende eksempler på kognitive skemaer, som styrer personens svar, snarere end det, der spørges om, ses i kapitel 9. Som Olsen selv bemærker, så forsøger respondenten at forene det, som forskeren adskiller. For at undgå konteksteffekter bør survey forskeren reducere behagesvar, sproglige tve-tydigheder og sammenhængende spørgeforløb. Det sidste er en normal anbefaling, som der også her sættes spørgsmålstejn ved.

4.

Der viser sig at være en væsentlig *forskel på sprogsensitivitet*, forstået som spørgsmåls forskellige formuleringer. Varieres spørgsmålsformuleringer opnås forskellig svarhyppighed, hvilket illustreres af nedenstående tabel fra bilag V. Ved læsning af spørgsmålene er det klart, at der ikke er tale om samme spørgsmålsformulering, hvilket i sig selv kunne have medført en afvisning af sammenligning, idet spørgsmålene ”provokationsgrad” (evnen til at fremkalde responser) er forskellig. Olsen mener imidlertid på grundlag af sin receptionsteoretiske forståelse, at dette ikke er en indlysende afvisning og bruger disse spørgsmål (og mange andre) til at demonstrere sprogsensitivitet; ”svarvirkninger af moderate sproglige transformationer af spørgsmål og kontekster” (2001, bd. II: 17).

	15B Er/var det nødvendigt at arbejde meget koncentreret?	14C: Skal/skulle De arbejde meget koncentreret (f.eks. arbejde årvågent, påpasseligt, lukke alt andet ude eller fordybe sig)
Ofte	60	49
Sommetider	33	35
Sjældent/aldrig	7	16
I alt	100	100
N	897	858

$P < .00$

Uanset spørgsmålstype er survey målinger almindeligvis mangelfulde, og Olsen mener selv, at den basale opdagelse i afhandlingen er ”surveyundersøgelsens markante empiriske skrøbelighed”. Olsen forsøger at undersøge sensitivitet og konteksteffekter blandt forskellige grupper af befolkningen og søger at bestemme biografiske baggrundsfaktorer (f.eks. bopæl og erhvervsgruppe) indflydelse på de sproglige fænomener, som han er interesseret i. At undersøgelsen derudover ikke har et emne i sig selv – ud over det specifikt metodiske – indikerer, at Olsen forudsætter, at emner som sprogforståelse, kontekst og sensitivitet eksisterer og kan studeres uafhængigt af sit emne. Variabler som bopæl og erhvervsgruppe giver imidlertid ringe information om variationer i sprogsensitivitet i den danske befolkning, men er snarere aggregerede betegnelser for grupper af mennesker. Individet bliver en betegnelse og et gruppefænomen, og der gives ingen forklaring på, hvordan individuelle fænomener i spørgeskemateknikker opstår.

Gennemgående viser det sig, at der er færre forståelses- og genskabelsesproblemer med faktuelle spørgsmål end med holdningsspørgsmål. Faktuelle spørgsmål er mindre påvirkelige af betydningsvidde, af genskabelsesstrategier, af kontekst og mindre sprogsensitive end holdningsspørgsmål. Spørgsmålsformulering er en uhyre skrøbelig affære, og med et spørgeskema er det næppe muligt at foretage en præcis måling. Afhandlingen kan tages til indtægt for det synspunkt, at surveys skal fokusere på faktuelle spørgsmål og undlade holdningsspørgsmål.

Survey Univers

For ti år siden kunne man i tidsskriftet *Journal of Occupational and Organizational Psychology* læse i en *editorial* (1992, Vol. 65, 1-3), at man efterlyser artikler, der udvider eller supplerer spørgeskemaet med andre typer data som f.eks. longitudinelle undersøgelser eller registeroplysninger¹. Forklaringen på denne efterlysning er muligvis, at man i spørgeskemaer forbliver i det univers, som spørgeskemaet og dermed forskeren selv skaber. Selv om Olsen inddrager kvalitative forskningsinterviews i sin undersøgelse, brydes der ikke grundlæggende med det univers, som survey'en sætter. Interviewene giver ganske vist indblik i kontekstuelle forhold, men dette indblik er forklaret af svarpersonen selv og dermed muligvis også behæftede med fejl.

Olsen bestræber sig på at formulere entydige spørgsmål og undlader at tage stilling til modsigelser, dilemmaer og paradokser i menneskers oplevelser. Sådanne spørgsmål indebærer imidlertid en helt anden undersøgelsesstrategi, hvor spørgsmål relaterer sig til hverdagen, og hvor hverdagens modsigelser fremtræder i besvarelsene. Med prototype-teori argumenteres der for den opfattelse, at spørgsmål på basisniveau besvares lettere end spørgsmål på overordnet niveau. Det er lettere at spørge konkret om hverdagens fænomener – basiskategorier har kognitiv forrang - end om de begreber, vi som mennesker gør os om disse fænomener (Olsen, 2001: 56). Dette synspunkt indebærer, at der er fænomener, som vi indirekte må udlede noget om – ellers kan vi ikke vide noget.

Principielt findes der to måder at reducere sin afhængighed af spørgsmålsformuleringer på: den første strategi handler om at lade enkelte spørgsmål indgå i en latent struktur tilgang, hvor hvert enkelt spørgsmål blot spiller den rolle at være indikator for en ikke observerbar størrelse. Den anden handler om at fokusere på det enkelte spørgsmål og søge at anvende sproglige analyser og opnå størst mulig præcision i formuleringen for at nå de oprigtige og oprindelige opfattelser. Olsen hælder klart til sidste anskuelse og berører slet ikke problemet med den latente struktur.

Uanset nuancer i den statistiske diskussion om måling af menneskelige reaktioner har survey affødt den opfattelse, at survey splitter et socialt fænomen i atomer og efterlader det indtryk, at menneskers tilværelse består af en række enkeltfænomener uden indbyrdes sammenhæng, som det er forskerens opgave at stykke sammen i sin helhed. Denne analytiske stil er kernen i

¹ "Cross-sectional questionnaire surveys, based on single samples and where all variables are self-reported, tend to reveal interesting patterns of statistical relationships between variables, but advance understanding about behavior to only a very limited extent"

forskning, baseret på surveys, og indebærer, at oplevede helheder af analytiske grunde deles og samles igen i helheder, skabt af forskeren. Denne proces er behæftet med muligheder for fejl og dermed med måleproblemer.

En måde at komme omkring surveyens vanlige problemer på er ved at etablere en særlig teoretisk forståelse, som kan sikre, at de oplysninger, der samles sammen, bliver vurderet i den rette kritiske sammenhæng. Denne tankegang opstod under den såkaldte positivisme-kritik i 70'erne og blev bl.a. fremført af den kritiske skole, hvor det siden blev modificeret til, at de empiriske metoder kun er anvendelige til særlige formål, og når problemstillingen former sig på en særlig måde. Udgangspunktet for Olsen er, at teoretiske forudsætninger gør det muligt at se empirien som noget bestemt, og teoretisk forståelse opfattes som en grundlæggende vilkår for generalisering af empiriske resultater. Dermed lægger Olsen sig op af nyere tanker om almengørelse og den deraf følgende teoretiske gyldighed. Generaliseringer er empirisk underbyggede teoretiske konstruktioner, hvor man kun kan antage, at generaliseringer korresponderer med den objektive virkelighed. Den teoretiske viden, der bliver indsamlet, kan følgelig kun betragtes som en foreløbig viden om det værende, hvis objektive eksistens man kan beslutte sig for. Man opnår kun probabilistisk erkendelse – ifølge Olsen - ved at sandsynliggøre viden via operationaliseringer og omhyggelige metodologiske procedurer. Olsen argumenterer således for en erkendelsesrelativisme, hvor det kun er muligt at sandsynliggøre abstrakte fænomeners eksistens, og hvor virkeligheden kun er noget, man kan gætte kvalificeret om. Og så gælder det om at have det bedste argument i forskersamfundet. Denne tilgang får betydning for Olsens tilrettelæggelse af sin egen undersøgelse. De undersøgelser, han gør til genstand for tekstanalyse, analyseres ikke i den kontekst, hvori de er skabt og anvendt, mens de til gengæld analyseres ud fra Olsens egen teoretiske forståelse. Dette medvirker til at gøre nogle af undersøgelsens resultater givne på forhånd.

Et spørgeskema anvendes i en interaktion, hvor to personer (udspørger og adspurgte) gensidigt påvirker hinandens forståelse og motivation. Kommunikation følger ikke kausale lovmæssigheder, og der må tages hensyn til, at begge personer har deres udgangspunkt i en bestemt social baggrund og livshistorie. I den klassiske metodelære tages der kun i begrænset omfang højde for interaktionen; personlige forholds indflydelse på svarene opfattes mest som et teknisk problem, der kan standardiseres. Dette hviler på følgende forudsætninger, som ofte er blevet antaget af såvel kritikere som surveybrugere: 1) at spørgsmål kan formuleres entydigt og forstås entydigt, 2) at adspurgte er klar over formålet med spørgeskemaet og har samme interesse i dets gennemførelse, 3) at adspurgte har dannet sig en færdig, stabil mening om spørgsmålene, og 4) at den endimensionale reduktion forudsætter, at "genstanden" for en persons holdning er fri for modsigelser, og at den følelsesmæssige vurdering er fri for ambivalens.

Skaber Olsen blot et billede af uklar sprogforståelse i befolkningen? Olsens eget billede af situationen er, at spørgsmål aktiverer relevant hukommelse og viden (p. 38, bd. I). Han undlader at diskutere måleproblemer, der skyldes social interaktion. Dermed skabes det billede, at viden blot skal genskabes via relevante spørgsmål, og at viden er repræsenteret i skemaer af forskellig type med forskellige facetter. Og med justerede spørgeteknikker kan det sandsynligvis lade sig gøre at få adgang til menneskers oprigtige og oprindelige holdninger og viden. Dermed

forbliver han i et survey univers med stor fokus på omhyggelighed i spørgeteknik, og dermed forbliver dette en retorisk disciplin.

Henning Olsen har med sin afhandling tilvejebragt grundig dokumentation for de måleproblemer, som opstår i forbindelse med kunsten at stille spørgsmål i en survey. Henning Olsen har formået at tydeliggøre, hvor svært det er at formulere entydige og præcise spørgsmål i surveys, og dette grundige arbejde bør påskønnes. Svagheden er, at Henning Olsen ikke diskuterer, i hvor høj grad surveys med bedre spørgeteknik er i stand til at give os ny indsigt i menneskers vilkår.